

УДК 340.1

С. О. СУНЕГІН,
кандидат юридичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО МОЖЛИВІСТЬ ФОРМУВАННЯ ЯКІСНОЇ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ КУЛЬТУРИ

У статті на загальнотеоретичному рівні порушується проблема можливості формування якісної правової ідеології в умовах системної кризи культури. Обґрунтовується, що системність кризи культури проявляється на рівні девальвації категоричних моральних імперативів, які пронизують всі складові цього багатаспектного явища, у тому числі права людини, досягнення світового мистецтва, суспільну мораль, сімейні цінності, стан освіченості та вихованості, мету та сенс людського життя, особисті якості людини тощо. У результаті проведеного дослідження автор робить висновок про неможливість формування якісної правової ідеології в умовах деструкції моральної свідомості як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях, оскільки ціннісно-нормативні аспекти права, його ідейне насичення, перебувають у найтіснішому взаємозв'язку з культурою та її системоутворюючим елементом, тобто мораллю. Штучне ж нехтування цим взаємозв'язком з боку суспільства та особливо його владних представників може лише посилювати соціальну деградацію, оскільки сприятиме відчуженню особи від суспільства, влади та самого себе.

Ключові слова: *правова ідеологія, право, мораль, моральна свідомість, культура, системна криза культури, лібералізм, держава.*

Сунегин С. А. К вопросу о возможности формирования качественной правовой идеологии в условиях системного кризиса культуры.

В статье на общетеоретическом уровне поднимается проблема возможности формирования качественной правовой идеологии в условиях системного кризиса культуры. Обосновывается, что системность кризиса культуры проявляется на уровне девальвации категорических моральных императивов, которые пронизывают все элементы этого многоаспектного явления, в том числе права человека, достижения мирового искусства, общественную мораль, семейные ценности, состояние образованности и воспитанности, цель и смысл человеческой жизни, личные качества человека и т.д. В результате проведенного исследования автор делает вывод о невозможности формирования качественной правовой идеологии в условиях деструкции общественно-го и индивидуального морального сознания. Ведь ценностно-нормативные аспекты права, его идейное наполнение находится в самой тесной взаимосвязи с культурой и её системообразующим элементом, то есть моралью (нравственностью). Искусственное пренебрежение этой взаимосвязью со стороны общества и особенно его властных представителей может только усилить социальную деградацию, поскольку будет способствовать отчуждению личности от общества, власти и самого себя.

Ключевые слова: *правовая идеология, право, мораль, нравственное сознание, культура, системный кризис культуры, либерализм, государство.*

Sunegin S. To the question about the possibility of the formation of high-quality legal ideology in a systemic crisis of culture.

In the article on the general theoretical level raises the problem of the possibility of the formation of high-quality legal ideology in a systemic crisis of culture. It is proved that the

systemic crisis of culture manifests itself at the level of devaluation of the categorical moral imperatives that permeate all the elements of this multidimensional phenomenon, including human rights, achievements of world art, public morality, family values, the condition of education and upbringing, the purpose and meaning of human life, personal human qualities, etc. As a result of the research the author makes a conclusion about the impossibility of the formation of high-quality legal ideology in conditions of moral consciousness degradation in public and individual levels. After all, value-regulatory aspects of law, its ideological content, are in the very close relationship with the culture and its main element, which is morality. Artificial neglect this relationship by society and especially its government representatives, according to the author, can only enhance the social degradation, as it will contribute to the alienation of the individual from society, government and himself.

Key words: legal ideology, law, morality, moral consciousness, culture, systemic crisis of culture, liberalism, state.

Проблема формування якісної правової ідеології в сучасному українському суспільстві поступово набуває особливої актуальності та навіть гостроти у зв'язку із посиленням суперечливого характеру його розвитку, нестійкістю та багатоманітністю ціннісних орієнтацій і установок у соціальному житті держави. На нашу думку, вести мову про якісну правову ідеологію можна лише тоді, коли її зміст не обмежується закріпленими на конституційному рівні декларативними положеннями щодо необхідності формування правової та соціальної держави, а містить конкретну програму правового забезпечення розвитку всіх важливих сфер соціального життя, засновану на універсальних (загальних, спільних) ціннісних засадах соціального регулювання в цілому, що дасть змогу об'єднати навколо неї принаймні переважну більшість громадян нашої держави.

На жаль, але доводиться констатувати, що, незважаючи на численні спроби політиків, державних і громадських діячів забезпечити насамперед соціально-економічне процвітання нашої держави, за майже 25 років незалежності України так і не вдалося виробити концептуальної програми вітчизняного державно-правового розвитку, яка б об'єднала щонайменше 2/3 українців та склала б ціннісну основу правового розвитку. У вітчизняній науковій літературі справедливо зазначається, що «в українському суспільстві, на жаль, традиційними стали абсолютні розбіжності між офіційно задекларованими цілями розвитку країни – побудова сильної, демократичної, правової держави, з потужною, соціально орієнтованою економікою, здатною забезпечити гідне життя її громадянам – і майже протилежними реаліями деградованого життя значної частини населення. Замість соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні утвердився бюрократично олігархічний капіталізм, в якому визначальну роль відіграють неекономічні чинники і передусім монопольно корумповані суб'єкти, які реалізують свої приватні інтереси на шкоду загальнонаціональним»¹.

Водночас відсутність об'єднуючої або якісної ідеологічної парадигми суспільно-державного розвитку України у пострадянський період зовсім не означає наявності ціннісного вакууму розбудови найважливіших складових вітчизняної соціальної системи, у тому числі правової, оскільки без ціннісної осно-

ви, в якій має бути виражено мету соціального розвитку та засоби її досягнення, взагалі неможливо здійснити жодного соціального зрушення. Питання в даному випадку полягає лише у визначенні такої ціннісної основи соціального розвитку, яка б слугувала міцним та перевіреним часом фундаментом для забезпечення соціального благополуччя. Адже відомо, що під цінностями у загальному розумінні прийнято розуміти все те, що має значення для людини, тобто, враховуючи дуальний вимір соціальної реальності, цінності можуть мати як позитивне, так і негативне смислове навантаження, сприяти як зміцненню культурної матриці суспільства і держави, так і руйнувати її, спричиняючи стагнацію соціального розвитку чи навіть деградацію суспільства.

Не можна не брати до уваги також і того факту, що проголошення у чинному законодавстві незалежної України стратегічного курсу нашої держави на євроінтеграцію, проведення реформ у різних галузях і сферах соціального життя з урахуванням вимог, необхідних для поступового набуття Україною повноправного членства у Європейському Союзі, так і не забезпечило соціально-економічного чи будь-якого іншого прориву українського суспільства, попри те, що упродовж усього періоду незалежності України, особливо у нинішніх реаліях, у засобах масової інформації імідж ЄС продовжує розвиватися у напрямі своєрідного ідеалу майже безтурботного соціального життя на засадах демократії, прав і свобод людини, справедливості тощо.

У цьому контексті потрібно замислитися над таким питанням: у чому полягають сутнісні причини відсутності якісної правової ідеології в Україні, а відтак, і такого кризового стану державно-правового розвитку України, який продовжує домінувати навіть після трагічних подій Майдану 2013–2014 років?

Виходячи з цього, метою даної статті є пошук основної причини кризового стану вітчизняної правової ідеології та шляхів його подолання.

Слід зазначити, що питання формування і розвитку правової ідеології за останні роки набули одне з першочергових значень у гуманітарному науковому дискурсі, про що свідчать численні наукові публікації як статейного, так і монографічного характеру. Йдеться, зокрема, про праці таких учених, як: С. Алексєєв, В. Бабкін, Ю. Власова, О. Клименко, О. Костенко, М. Недюха, Н. Оніщенко, О. Петришин, Ю. Шемшученко тощо. Не применшуючи величезного значення наукового доробку цих та багатьох інших вчених, потрібно все ж констатувати, що перманентність кризового стану розвитку національної правової системи України, а також посилення відповідних кризових проявів навіть на рівні міжнародних відносин, об'єктивно зумовлюють необхідність здійснення нових наукових пошуків вирішення даної проблематики, особливо на загальнотеоретичному рівні.

Переходячи до безпосереднього висвітлення основного змісту даної статті, хочемо наголосити на тому, що право, як і ідеологія, – передусім явище культури, а тому досліджувати ті чи інші процеси у праві взагалі та правовій ідеології зокрема можна лише у їх безпосередньому взаємозв'язку із загальносоціальною (людською) культурою. Як справедливо зазначається у науковій літературі, «право належить до фундаментальних цінностей людської культури»². У цьому контексті бельгійський учений Марк ван Хук стверджує: «Оскільки

право за своєю сутністю пов'язане з суспільством, його традиціями та домінуючими цінностями, то воно за визначенням включено до загальної культури суспільства»³. З урахуванням зазначеного у сучасній науковій літературі сформувався навіть новий концепт праворозуміння – «соціокультурна антропологія права», яка, за висловом І. Честнова, має своїм предметом «людський вимір права в контексті культури». Адже саме культура, на думку вченого, «визначає зміст політики права – що вважати правом у відповідному соціумі за допомогою механізмів номінації та означування»⁴.

З цього випливає, що відповідні кризові процеси у праві завжди так чи інакше пов'язані з кризовими процесами у культурі. Переносячи цю думку у площину проблематики даної статті, потрібно зауважити, що сучасна людська або соціальна культура переживає кризовий етап розвитку, про що яскраво свідчать численні реалії сьогодення, серед яких, зокрема, посилення силового чинника у розв'язанні геополітичних проблем сучасних держав та, як наслідок, девальвація значення норм міжнародного права у розв'язанні відповідних міжнародних проблем і конфліктів, а також зростання деструктивного технологічного впливу людини на довкілля, що має своїм наслідком посилення зворотного руйнівного впливу навколишнього природного середовища на соціальний розвиток.

Окремі сучасні науковці небезпідставно вважають, що криза культури у XXI столітті набула системного характеру і, що найнебезпечніше, продовжує розвиватися у відповідних напрямках, а саме: 1) поступова руйнація традиційних ціннісних засад світової культури; 2) домінування споживацького способу життя і світогляду; 3) егоцентрична точка зору на відносини людини і природи, результатом якої є руйнівна техногенна діяльність людини, деградація біосфери та зростання загрози глобальної екологічної катастрофи; 4) гіпертрофована лібералізація відносин між людьми, девальвація значення моральних норм та заборон у соціальній поведінці індивідів та, як наслідок, деградація справжнього змісту понять «честь», «гідність», «совість», «порядність», «справедливість», «рівність», «гуманізм», «відповідальність», «свобода» тощо; 5) девальвація значення традиційних сімейних цінностей, унаслідок чого знижується відповідальність батьків за долю своїх дітей, поширюються такі явища, як проституція, одностатеві шлюби тощо; 6) безпрецедентне зниження цінності людського життя, зростання агресивності та жорстокості, різних форм насильства над особистістю; 7) поширення культу матеріального збагачення, корисливості та кар'єризму; 8) домінування масової культури низької якості у соціальному житті, а також у системі освіти та виховання; 9) зниження рівня загальної освіченості суспільства та інтелекту особистості; 10) деградація мовної культури суспільства, що проявляється, зокрема, у необґрунтованому запозиченні іноземних слів та словосполучень у національну мову, зміні усталених лексичних правил тощо⁵.

Якщо узагальнити названі прояви системної культурної деградації або кризи, то можна пересвідчитися, що зростає поширення цих негативних тенденцій соціального розвитку є наслідком суттєвої девальвації регулятивних можливостей традиційної (об'єктивної) моралі, яка для минулих поколінь

відіграла чи не найважливішу роль у соціальному житті. Виходячи з цього, об'єктивна мораль як певна сукупність перевірених часом та багатовіковим досвідом минулих поколінь правил людської поведінки, а також сформований на основі її впливу на людську свідомість внутрішній стан моральності індивіда, мають системоутворююче значення для розвитку культури, а отже, відповідних сфер та галузей суспільного життя, у тому числі правової. Адже домінування матеріальних цінностей над духовними перетворює людину на гедоністичного суб'єкта, який прагне отримати комфорт і задоволення за будь-яку ціну, а моральні цінності, навпаки, сприяють значному уповільненню процесу споживання матеріальних благ та фізичних задоволень.

Саме тому для основних ідеологів такої, по суті, аморальної концепції соціального розвитку надзвичайно важливим видається те, щоб традиційні моральні цінності були підмінені іншим змістом. Іншими словами, необхідно вкласти інший зміст у такі традиційні та всім добре відомі поняття, як «совість», «гуманізм», «справедливість», «рівність», «свобода», «честь», «гідність», «порядність», «доброзичливість», «повага», «сором», «милосердя», «співчуття» тощо. Оскільки повністю відмовитися від цих понять неможливо, необхідно створити такі умови, щоб сенс і мета людського життя обмежувалися лише негаяними потребами та бажаннями індивідів, які за визначених умов можна достатньо легко отримати. Саме такі умови і створювалися в Україні протягом усього періоду її незалежності за допомогою активного пропагування сучасної неоліберальної ідеології розвитку суспільства і держави, постулати якої сприяли розвитку країн Заходу.

Як відомо, основу доктрини неолібералізму становить ринкова інтерпретація всіх типів соціальних зв'язків, тобто в межах даної ідеології кожна особистість – це насамперед вільний підприємець, а будь-яка соціальна взаємодія між ними – не більше ніж контракт або акт еквівалентного обміну певними благами, що дають можливість отримати матеріальну вигоду або задоволення. Відтак, сутність будь-якої людини в межах неолібералізму – прагнення до максимізації власного прибутку і особистих задоволень при мінімізації витрат. У межах неолібералізму всі форми взаємовідносин між індивідами, у тому числі відносини в сім'ї, а також міждержавні відносини, розглядаються як певні види ринкової конкуренції, а існування та функціонування ринку є самоцінним, незалежно від його впливу на виробництво товарів і послуг. Звідси, всі інші важливі аспекти взаємовідносин між людьми, зокрема етичні, мають залежати від законів функціонування ринкових структур.

Якщо поглянути на особливості функціонування переважної більшості сучасних суспільств, то можна пересвідчитися у згубних наслідках впливу даної ідеології, яка має вияв фактично в усіх зазначених вище проявах системної кризи культури. На це звертають увагу провідні вітчизняні науковці, у тому числі В. Геєць, який констатує: «Неоліберальна стратегія соціально-економічної трансформації українського суспільства не була самостійним витвором владного співтовариства України, це були дії за вказівками прокапіталістичних сил, але воно погодилося на цей шлях входження до «світового співтовариства цивілізованих країн», оскільки він відкривав йому можливості

надзвичайно широкого збагачення навіть ціною добре прогнозованої та скерованої соціальної катастрофи. Проголошення безальтернативності обраного курсу доповнювалося ідеологічним маскуванням його сутності та дійсних цілей. Проголошувалося, що розбудова «вільної ринкової економіки» – це шлях до економічного зростання, а через нього – й до розв’язання більшості соціальних проблем, шлях до соціально орієнтованої економіки. Тобто проголошувалося досягнення такого результату, до якого неоліберальні реформи принципово не могли привести. Взагалі, попри навантажене отождошення «ринку» зі зростанням добробуту й якості життя, а також із демократією, для цього немає жодних теоретичних, логічних та історичних підстав. Навіть навпаки, можна стверджувати, і практика ринкових реформ останніх тридцяти років, особливо здійснюваних методом «шокової терапії», це доводить: вільний капіталістичний ринок сам по собі призводить до різкої соціальної поляризації, зростання нерівності та погіршення рівня життя населення»⁶.

Цілком закономірним наслідком такої ідеалізації «вільної ринкової економіки» стала девальвація справжнього змісту таких моральних чеснот, як рівність, взаємоповага, доброзичливість, милосердя, толерантність, тактовність, сором тощо. На теперішній час майже всі внутрішні моральні якості особистості підпорядковані так званому «закономірностям функціонування вільного ринку», а тому їх окреме поодинокі використання індивідами здебільшого обмежується лише необхідністю забезпечення якомога скорішого кар’єрного просування, здобуття влади у всіх її вимірах, отримання матеріальної вигоди та задоволення. Зокрема, така моральна чеснота як, толерантність під впливом девальвації перевірених часом моральних цінностей уже не сприймається традиційно, тобто у контексті терпимості до іншого світогляду, способу життя, поведінки тощо, що передбачає їх розуміння та опис у всій багатоманітності їх соціального прояву з обов’язковою констатацією їх належності до соціальної норми або відхилення. Натомість в умовах сучасного неоліберального європейського розвитку дане поняття переважно тлумачиться у зв’язку із необхідністю надання певному соціальному відхиленню статусу норми (особливо яскраво це помітно на прикладі численних дискусій щодо доцільності чи необхідності легалізації таких ганебних з погляду моралі явищ, як одностатеві шлюби). Зрозуміло, що таке зміщення морально-сміслових акцентів поняття «толерантність» певною мірою розмиває моральний зміст інших важливих якостей особистості, у тому числі таких, як сором, відповідальність, гуманізм, свобода тощо.

Такий висновок підтверджують дані соціологічних досліджень, які свідчать, що більшість громадян нашої країни здатні «переступити» через значну кількість моральних заборон для досягнення власної вигоди або життєвого успіху. Результати одного з таких соціологічних досліджень наводить, зокрема, О. Панькова, яка пише: на запитання, чи вважаєте ви, що для задоволення власних інтересів більшість людей готові знехтувати моральними принципами, даються такі відповіді: 1) 44,2% готові вдатися до будь-яких, навіть протиправних, аморальних способів дій; 2) 44,7% здатні при нагоді «згрішити», але здебільшого дотримуються правових і моральних норм; 3) 11,1% завжди діють відповідно до правових і моральних вимог суспільства. Таким чином,

майже 90% громадян України різною мірою готові порушити моральні норми та правила заради реалізації власних інтересів, і лише кожен десятий керується моральними нормами⁷.

Отже, справедливою слід визнати думку окремих науковців, згідно з якою нинішня ліберально-демократична держава зіштовхується з великою кількістю духовно-світоглядних проблем, таких як домінування приватного інтересу, егоїстична орієнтація, руйнування засад громадянської солідарності в демократичному суспільстві тощо⁸, що пов'язано з «визволенням» ліберальних правових понять від стримуючих моральних чинників. Будь-які моральні чесноти в таких сучасних умовах виконують роль споживчих речей, які повинні приносити задоволення та не вимагати при цьому особливих душевних сил. Виникає панування так званої індивідуальної моралі, яка спирається на егоїстичний волонтаризм, поверховість відносин з іншими людьми, прагматизм тощо. Споживчі цінності необґрунтовано позиціонуються як сучасні й прогресивні, з ними пов'язують демократичність, якість життя, права і свободи людини. Панування культу споживання помилково видається за перемогу демократії, звільнення людського духу від моноідеологізму, хоча сама по собі тенденція поширення даного культу є нічим іншим, як розповсюдженням нового типу моністичної ідеології⁹.

Той факт, що майже будь-які зусилля всієї прогресивної міжнародної спільноти, а також національних державних діячів, політиків, юристів, економістів та представників інших професій, які тією чи іншою мірою задіяні у процес формування нового світового порядку, в підсумку є безрезультатними та навіть такими, що відповідно погіршують стан сучасного соціального життя у планетарному та національному масштабах, яскраво свідчить про те, що причини такої кризи слід шукати не у зовнішній атрибутиці, а в людській свідомості, а точніше, у особливостях психічного відображення оточуючої дійсності на соціальному, біологічному, чуттєвому та раціональному рівнях її суб'єктивно-сприйняття. Зазначене підтверджує у своїх висновках чимало вітчизняних та зарубіжних учених.

Зокрема, американські вчені С. Гроф, П. Рассел та Е. Ласло у монографії «Революція свідомості: Трансатлантичний діалог» висунули й аргументували гіпотезу про те, що основна причина кризи сучасної цивілізації перебуває у людській свідомості і полягає у її матеріалістичній орієнтації. Вони, зокрема, пишуть: «Властива нашій культурі матеріалістична свідомість – це головна причина глобальної кризи. Наша ділова етика, наша політика, навіть наш індивідуальний спосіб життя – все це лише симптоми більш глибокої проблеми. Вся наша цивілізація нежиттєздатна, і причина цього – у нежиттєздатності нашої ціннісної системи, самої нашої свідомості, яка визначає наше ставлення до навколишнього світу. Нас навчили вірити, що чим більше у нас речей, чим більше ми виробляємо, чим більше у нас контролю над природою – тим ми щасливіші. Саме це і призводить до того, що ми так схильні все експлуатувати, так багато споживати, не піклуючись про інші частини планети та навіть про інших представників *homo sapiens*. Нежиттєздатною є саме цей різновид свідомості»¹⁰.

Констатуючи факт надспоживання матеріальних ресурсів у сучасному світі, особливо так званим забезпеченим класом, учені пишуть: «У певному сенсі сам факт насичення чи перенасичення у сфері базових матеріальних потреб і породив кризу сенсу та духовних потреб у суспільстві. Багато часу ми перебували у полоні ілюзій та помилкової надії на те, що збільшення матеріального достатку вже саме по собі здатне докорінно змінити якість життя, забезпечуючи нам благополуччя, задоволення і щастя. Багатство західних індустриальних країн на сьогодні є неймовірним, особливо у певних соціальних колах. Чимало сімей насолоджуються справжнім достатком – великий дім, два заповнені їжею холодильники, три або чотири машини в гаражі, можливість поїхати у відпустку у будь-яке місце. Але жодна з цих речей не несе людям справжнього задоволення, оскільки спостерігається зростання емоційних розладів, зловживання наркотиками, алкоголізму, злочинності, насильства в сім'ї, тероризму. Спостерігається повсюдна втрата сенсу, цінностей та перспективи, має місце відчуження від природи і загальна саморуїнлива тенденція. Усвідомлення краху філософії «мейнстріму» ознаменувало в житті багатьох людей поворотний пункт. Вони починають цікавитися альтернативою та знаходять її у духовному пошуку»¹¹.

Таким чином, можемо попередньо підсумувати, що криза перевірених часом і соціальною практикою традиційних морально-духовних цінностей у контексті поступового утвердження ліберальної парадигми соціального життя у всій багатоманітності її прояву в межах сучасного наукового дискурсу займає центральне місце у структурі культурної кризи, утворюючи її системний характер, який проявляється на рівні всіх складових даного поняття. Відтак можемо стверджувати, що системність культурної кризи проявляється на рівні девальвації категоричних моральних імперативів, які певною мірою пронизують всі складові цього багатоаспектного явища, у тому числі права людини, досягнення світового мистецтва, суспільну мораль, сімейні цінності, стан освіченості та вихованості, мету та сенс людського життя, особисті якості людини тощо.

Враховуючи зазначені методологічні засади, спробуємо визначити основну причину неефективності сучасної правової ідеології в незалежній Україні та визначити концептуальні шляхи подолання такого перманентного стану. На ці питання можна відповісти, проаналізувавши нормативно-правову базу нашої держави, насамперед Конституцію України, норми якої у найбільш загальному значенні визначають засади розвитку вітчизняної правової ідеології.

Як відомо, чинна Конституція України, як і конституції інших сучасних демократичних держав, проголошує ідеологічний плюралізм, закріплюючи неможливість існування єдиної, обов'язкової ідеології. По суті, така постановка соціального розвитку фактично означає заборону формування та закріплення чітко визначеної системи цінностей, які, як ми попередньо пересвідчилися, можуть бути найрізноманітнішими, оскільки на найвищому законодавчому рівні «визнається ідеологічна багатоманітність». Отже, вибір єдиної несуперечливої системи цінностей соціального розвитку за таких умов є неможливим.

Водночас закріплення у Конституції України¹² ідеологічного плюралізму не означає відсутності в її нормах певних ціннісних орієнтацій, на втілення яких має бути спрямовано державно-правовий, а отже, і соціальний розвиток. Так, контент-аналіз чинної Конституції України дає змогу стверджувати, що найвищою цінністю розвитку незалежної України виступає людина, її права і свободи, життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Саме про це йдеться у ст. 3 Основного Закону нашої держави: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави». Виходячи з цього, ця норма, по суті, є найважливішою частиною Конституції України та основною програмно-цільовою засадою розбудови в Україні демократичної, правової та соціальної держави, що відповідає європейським та англосаксонським засадам державно-правового розвитку.

Спробуємо замислитися над тим, що саме в ній зазначено. Якщо узагальнити її зміст, то бачимо, що цінною є лише людина та її права і свободи. При цьому питання про те, яка саме людина є цінною, виноситься за дужки. Не можна ж припустити, наприклад, що у якості найвищої соціальної цінності можна визнати, скажімо, збоченця, канібала, злочинця, фашиста тощо. Фактично йдеться про абстрактну людину або особистість, яка існує за межами конкретного соціокультурного різноманіття та улаштовує своє життя і реальність навколо себе лише за допомогою нормативного формалізму.

Проте, враховуючи таку абстрактність, а також правила логіки, можна припустити, що якістю найвищої соціальної цінності володіє будь-яка людина, зокрема, незалежно від рівня її моральності або моральної свідомості. При цьому можна стверджувати, що питання моралі та моральності взагалі не піднімаються на рівень правового розвитку, оскільки термін «моральність» використовується у Конституції України лише один раз у ч. 2 ст. 35: «Здійснення права на свободу світогляду і віросповідання може бути обмежене лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей». Цікаво, що, наприклад, у питаннях щодо обмеження інших окремих прав і свобод людини така підстава, як охорона моральності взагалі не згадується, хоча й згадуються інші окремі підстави для можливого обмеження у здійсненні відповідних прав і свобод. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 34 Конституції України право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Майже такі ж самі критерії для обмеження певних прав і свобод встановлені, наприклад, і щодо права збиратися мирно, без зброї і проводити мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституції України), а також деяких інших прав і свобод.

У заявленому контексті не можна залишити поза увагою ст. 64 Конституції України, згідно з якою конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України.

Отже, підстави для обмеження прав і свобод людини і громадянина можуть встановлюватися лише на рівні Конституції України. З цього випливає неможливість обмеження прав і свобод людини з мотивів охорони моральності, оскільки, враховуючи пряму дію норм Конституції України, навіть прийняття окремого закону, яким встановлюються відповідні обмеження щодо реалізації тих чи інших прав з мотивів охорони моральності, формально може слугувати підставою для визнання його Конституційним Судом України неконституційним.

Слід також звернути увагу на те, що відкритим на конституційному рівні залишається питання щодо співвідношення прав і свобод людини з її обов'язками та відповідальністю, які є основоположними моральними поняттями. Чотири статті Конституції України, присвячені обов'язкам людини і громадянина, а також окремі норми, які визначають загальні засади юридичної відповідальності громадян, дають можливість вести мову про фактично безумовний пріоритет прав і свобод людини перед її обов'язками та відповідальністю, незважаючи на те, що ці поняття щонайменше є парними та взаємозумовленими.

Таким чином, людину як найвищу соціальну цінність у державі пов'язують з суспільством насамперед її права і свободи, а отже, суб'єктивні бажання, інтереси, уявлення, мрії тощо, які виступають мотивами його повсякденної поведінки. За таких умов суспільство залишається поза межами конструювання вищих цінностей у державі, оскільки основа розвитку правової системи – це індивід, людина, насамперед у її біофізіологічному значенні, а не у якості стійкої внутрішньої системи соціально значущих рис, притаманних йому в межах визначених просторово-темпоральних вимірів. Адже основним є те, щоб у людини були права і свободи, а все інше автоматично буде забезпечено. Саме тому, виходячи зі змісту ст. 3 Конституції України, людина як найвища соціальна цінність у державі реально зможе бути успішною лише у тому випадку, якщо вона здатна досягти цього успіху самостійно, тобто за принципом своєрідного природного відбору, який чи не найбільше проявляється саме в межах сучасної неоліберальної доктрини соціального розвитку.

Необхідно також звернути увагу, що норми Конституції України не охоплюють зміст таких понять, як «мораль», «духовність», «моральність», «світогляд», «етика» тощо, які є важливими та навіть необхідними з погляду забезпечення законності та правопорядку в суспільстві. Окремі з них, якщо й згадуються, то лише в контексті відповідних прав і свобод людини (наприклад, право на свободу світогляду та віросповідання; щодо поняття «цінність», то воно живиться лише у контексті прав і свобод людини і громадянина, а також

культурних цінностей). У зв'язку з цим цілком закономірним слід визнати масове поширення в українському суспільстві морального і правового нігілізму, інших форм деформації правосвідомості громадян, корупції у публічній владі, тенденції до порушення моральних і правових заборон, якщо цього потребує особистий інтерес, тощо. Якщо правильною є логіка взаємозв'язку «конституційна ціннісна домінанта – характеристики суспільства», то динаміка відповідних характеристик сучасного українського суспільства навряд чи виявлятиме прогресивну тенденцію свого розвитку, що підтверджується вищезазначеним, а також різними соціологічними дослідженнями¹³. Адже оскільки моральність людини як певний ідеал її соціального образу не може бути визнано як першооснову формування і розвитку вітчизняної правової ідеології, то тоді звідки, наприклад, візьметься чесна і прозора діяльність суб'єктів публічної влади, якщо її представники не керуються у своїй діяльності моральними нормами та критеріями, які за своєю природою значно глибше проникають у сутність відповідних відносин; звідки існуватиме чесна підприємницька діяльність, якщо особисте багатство і успіх, а не, наприклад, доброчинність є тим головним, до чого слід прагнути; нарешті, звідки з'явиться більш-менш повноцінний режим законності та правопорядку в суспільстві?

Отже, ті засади сучасної правової ідеології, які закріплені у ліберальній із змістом Конституції України, певною мірою програмують суспільство та державу на поступову відмову від моральних чинників соціального розвитку або, щонайменше, на надання їм другорядного статусу у визначенні мотивації людської поведінки. Якби ж, наприклад, у Конституції України було закріплено, що найвищими соціальними цінностями нашої держави є певна сукупність моральних принципів або норм, концентровано виражених у відповідних поняттях, а також положення, згідно з яким зазначені найвищі цінності України формують загальну ідеологію державного та соціального розвитку, яка підтримується державою через виховання, освіту, науку, культуру, традиції, засоби масової інформації та захищається від внутрішніх і зовнішніх посягань, то подальший правовий розвиток нашої держави спрямовувався б не на забезпечення умов для задоволення виключно особистих інтересів, а на творчо-перетворювальний і гармонійний розвиток суспільства в цілому та його окремих представників.

У якості таких моральних принципів або норм, які складають найвищі цінності України, на конституційному рівні можна закріпити, зокрема, загальносоціальне благо, благо всіх соціальних груп та окремого індивіда в їх гармонійному поєднанні; служіння держави Народу України; людське життя, честь, гідність та свобода людини; патріотизм та любов до Батьківщини; неприйняття расової, національної, релігійної, мовної та соціальної дискримінації; любов та сім'я, народження і виховання дітей, зв'язок та наступність поколінь; поєднання традиційності з інноваційністю та прогресом у соціальному житті; колективність та взаємодопомога; соціальна справедливість; гуманізм та взаємоповага між людьми; альтруїзм та співпереживання; гармонійний розвиток особистості; совість, соціальна відповідальність та моральність людини; морально-духовна світоглядна мотивація людини і суспільства, прагнення до

ідеалу; безкорисливість та перевага морально-духовних мотивів людської поведінки над її матеріальними інтересами тощо.

Закріплення такої чіткої та пріоритетної ідеології державно-правового розвитку України жодною мірою не означатиме відсутності або заборони інших ідеологій, що відображають світогляд певних соціальних груп та індивідів. Для цього, наприклад, у Конституції України можна закріпити положення, згідно з яким в Україні визнається багатоманітність ідеологій, що відображають світогляд окремих соціальних груп та індивідів і не спрямовані на підриг найвищих соціальних цінностей Української держави. Не можна не помітити, що такий підхід жодною мірою не заперечує цінності людини як особистості, а також її прав і свобод. Водночас за такого підходу людина, її права і обов'язки, а також інші соціальні характеристики перебувають у найтіснішому взаємозв'язку з її моральністю, станом або рівнем її моральної свідомості, яка органічно вплетена у механізм соціального регулювання та дає змогу людині оцінювати свої та чужі вчинки шляхом їх зіставлення з відповідним ціннісним ідеалом¹⁴.

Так, розвинена моральна свідомість не може допустити, наприклад, щоб свобода як невід'ємний атрибут її носія (людини) перетворилася б на свавілля, щоб владні повноваження використовувалися лише для особистого збагачення, щоб умисно вчинялися будь-які інші правопорушення чи злочини, щоб відносини з іншими суб'єктами соціальної комунікації відбувалися на засадах неправди, заздрощів, пошуку лише власної вигоди або задоволення тощо. Якщо ж останнє посідає значне місце у соціальному житті, а тим більше має тенденцію до посилення, то потрібно говорити про моральну деструкцію як суспільної, так і індивідуальної свідомості, оскільки суспільна свідомість містить те загальне, що притаманне свідомості майже кожного індивіда. Адже мораль за своєю сутністю звернена до найглибших сторін людського життя; саме в ній, а не у праві люди знаходять відповіді на питання, пов'язані з сенсом свого буття, отримують найважливіші орієнтири у різноманітних видах діяльності. Мораль пред'являє до особистості найсуттєвіші вимоги, контролює не лише зовнішні дії, а й почуття, думки індивіда (наприклад, совість оцінює не лише вчинені дії, а й наміри діяти певним чином).

Сфера ж впливу права на суспільство є помітно вужчою, оскільки воно регулює насамперед повсякденні відносини, які складаються у процесі реалізації тих чи інших інтересів. Право не вимагає від людини відповідності високому ідеалу, а задовольняється лише формальним дотриманням законодавства; не претендує воно також на внутрішній світ людини, якщо останній не проявився у відповідних протиправних діях.

Саме тому мораль, яка є зверненою до глибинних сторін життєдіяльності особистості, формує та розвиває уявлення про добро і зло, справедливість, рівність, гуманізм та інші ідеали, має справу з «повнокровоною» особистістю, а не лише з громадянином чи іншим формально статусним суб'єктом, задає орієнтири, критерії для правових відносин. Насамперед з моральних позицій індивіди оцінюють ті чи інші законодавчі акти (а не навпаки), діяльність правоохоронних органів тощо¹⁵.

З огляду на викладене можемо зробити такі висновки:

– питання формування якісної правової ідеології об'єктивно не може обмежуватися лише процесами, які мають місце у правовій, економічній, політичній, соціальній сферах, а пов'язані передусім зі станом феномена загальної культури певного суспільства, центральним і системоутворюючим елементом якої є мораль та сформований за допомогою її ціннісно-нормативних ідеалів стан моральності, що відображає внутрішній рівень або ступінь усвідомлення індивідом моральних ідеалів та цінностей;

– нинішній етап розвитку переважної більшості сучасних держав і надалі продовжує засновуватися на ліберальних засадах функціонування соціального організму, які навіть зберігають тенденцію до посилення своїх проявів практично на всіх важливих напрямках суспільного життя (економічний, політичний, інформаційний, соціальний, екологічний, творчий тощо). У свою чергу, це спричиняє деструкцію моральної свідомості як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях, на чому дедалі частіше акцентують увагу провідні вітчизняні та зарубіжні вчені. За таких умов неможливо вести мову про розвиток якісної правової ідеології, оскільки ціннісно-нормативні аспекти права, його ідейне насичення, перебувають у найтіснішому взаємозв'язку з культурою та її системоутворюючим елементом – мораллю. Штучне ж нехтування цим взаємозв'язком з боку суспільства та особливо його владних представників може лише посилювати соціальну деградацію, оскільки сприятиме відчуженню особи від суспільства, влади та самого себе;

– якщо все прогресивне суспільство, у тому числі українське, вчасно не усвідомить нагальної необхідності формування та розвитку такої правової ідеології, яка б прив'язала існуючі найвищі соціальні цінності до вимог об'єктивної моралі, корисність норм та цінностей якої перевірена багатовіковим досвідом, негативні наслідки для функціонування світового співтовариства цілком ймовірно можуть мати катастрофічний характер, який вже не буде обмежуватися одним чи декількома регіонами світу.

1. Петрушина Т. Соціальний потенціал економічного розвитку українського суспільства // Вектори змін українського суспільства / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2014. – С. 31; **Ещенко П. С., Арсєенко А. Г.** Кудa движетсЯ глобальная экономика в XXI веке? – К.: Знання України, 2012. – С. 325; **Демяненко Б.** Криза чи деградація: про сутність українського буття періоду незалежності // Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип. 75 (№ 8). – С. 485–488. **2. Право и культура:** Монографія / Нєрсєянц В. С., Муромцев Г. И., Мальцев и др. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – С. 3. **Хук Ван М.** Право как коммуникация // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1 / Под ред. А. В. Полякова. – СПб.: ООО «Университетский изд. консорциум «Юрид. книга», 2009. – С. 428. **4. Чєстнов И. Л.** Социокультурная антропология права как постклассическая научно-исследовательская программа // Российский журнал правовых исследований. – 2014. – № 4 (1). – С. 82. **5. Колин К. К.** Системный кризис культуры: структура и содержание проблемы // Стратегические приоритеты: международный научно-аналитический журнал. – 2014. – № 3. – С. 7–8. **6. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь /** За заг. ред. В. М. Гейця,

А. І. Даниленка, М. Г. Жулинського, Е. М. Лібанової, О. С. Онищенко. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – С. 656–657. 7. *Панькова О.* Діяльнісно-перетворювальний та адаптивно-регресивний потенціали українського суспільства за умов модернізаційних змін Вектори змін українського суспільства / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2014. – С. 59. 8. *Воденко К. В.* Наука в современном обществе: социальные и экзистенциальные причины кризиса рационализма и пути его // Альманах современной науки и образования. – 2010. – № 9. – С. 11. 9. *Вотищцева Н. Н., Ильин А. Н.* Культура потребления и реклама: Монография – Пермь: ПИЭФ, 2014. – С. 25–26. 10. *Революция сознания: Трансатлантический диалог* / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел; Пер. с англ. М. Драчинского. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – С. 20. 11. Там само. – С. 21–22. 12. *Конституція України* від 28 червня 1996 року // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print1384846686349078>. 13. *Див., наприклад: Зоткін А.* Псевдоіндивідуалізм та ньюпатерналізм в українському суспільстві // Вектори змін українського суспільства / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2014. – С. 201–223. 14. *Нравственное государство.* От теории к проекту: Монография / Сулакшин С. С., Багдасарян В. Э., Вилисов М. В., Нетесова М. С., Пономарёва Е. Г., Сазонова Е. С., Спиридонова В. И.; под общ. ред. С. С. Сулакшина. – М.: Наука и политика, 2015. – С. 308–346. 15. *Горюстаева Л. Г.* Мировые религии: морально-правовой дискурс: монография. – М.: РАП, 2013. – С. 27.

Sunegin S. To the question about the possibility of the formation of high-quality legal ideology in a systemic crisis of culture.

In the article on the general theoretical level raises the problem of the possibility of the formation of high-quality legal ideology in a systemic crisis of culture. Under the high-quality legal ideology author understands such type of ideology, the content of which is not limited enshrined at constitutional level declarative provisions on the need to develop a legal and social state, but includes a specific program of legal support of all the important spheres of social life, based on the common values and principles of social regulation, that will help unite around at least the vast majority of citizens. The author assumes that the appropriate crisis processes in law always somehow connected with the crisis processes in culture. The author notes that the current social culture is undergoing a crisis stage in its development, as clearly evidenced by the numerous realities of today.

If we generalize the well-known manifestations of systemic cultural degradation or crisis, we can ensure that the growing spread of these negative trends of social development is the result of a significant devaluation of the traditional regulatory capacity of morality, which for the past generations played the major role in social life. Therefore, the objective morality as a certain set of time-proved and centuries-old experienced of past generations rules of human behavior; and formed on the basis of its impact on human consciousness internal condition of individual morality, have the most important meaning for the development of culture, and, therefore, relevant spheres and areas of public life, including legal. After all, the domination of material values over spiritual transforms human in hedonistic subject who seeks comfort and pleasure at any price, and moral values, on the contrary, contribute to a significant slowdown of the consumption of material wealth and physical pleasures. That is why for the main ideologists of liberal concept of social development it is extremely important that the meaning of traditional moral values were replaced by other content. In other words, it is necessary to put a different meaning in the traditional, and for all of us well-known notions as the «conscience», «humanism», «justice», «equality», «freedom», «honor», «dignity», «honesty», «goodwill», «respect», «shame», «mercy», «compassion» and so on. As completely abandon of these notions it is impossible to reach, it is necessary to create such conditions that the

meaning and purpose of human life confined to immediate needs and desires of individuals, which under certain conditions can be fairly easy to get.

So, it is proved that the systemic crisis of culture manifests itself at the level of devaluation of the categorical moral imperatives that permeate all the elements of this multidimensional phenomenon, including human rights, achievements of world art, public morality, family values, the condition of education and upbringing, the purpose and meaning of human life, personal human qualities, etc.

Because human morality as a kind of ideal social image cannot be considered as the initial of formation and development of national legal ideology, then where, for example, will take a fair and transparent activities of public authorities if its representatives are not guided in its activities by moral norms criteria, which by their nature much more deeply penetrate the essence of the respective relations; where there will be honest business activities, if personal wealth and success, and not, for example, charity is the main thing, what should be strived; finally, where there will be more or less full regime of law-and-order in society?

As a result of the research the author makes a conclusion about the impossibility of the formation of high-quality legal ideology in conditions of moral consciousness degradation in public and individual levels. After all, value-regulatory aspects of law, its ideological content, are in the very close relationship with the culture and its main element, which is morality. Artificial neglect this relationship by society and especially its government representatives, according to the author, can only enhance the social degradation, as it will contribute to the alienation of the individual from society, government and himself.

Key words: *legal ideology, law, morality, moral consciousness, culture, systemic crisis of culture, liberalism, state.*